

A Grammar of Dolgan: A Northern Siberian Turkic Language of the Taimyr Peninsula Üzerine Bir Değerlendirme

A Review of A Grammar of Dolgan: A Northern Siberian Turkic Language of the Taimyr Peninsula

Hasan HAYIRSEVER*

Däbritz, C. L. (2022). *A grammar of Dolgan: A northern Siberian Turkic language of the Taimyr peninsula*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004516427>

Dolganca Avrasya'nın en kuzeyinde konuşulan Türk dilidir. Uzun ünlüler, söz varlığı, ses bilgisi gibi konular açısından Dolganca, Türkoloji için büyük önem taşır. Bunların yanı sıra Moğol ve Samoyet dilleriyle Dolgancanın dil ilişkisi, bu Türk dilinin önemini artıran etkenlerden bazılarıdır.

Dolgancayla ilgili oldukça az sayıda yayın bulunmaktadır. Özellikle kitap boyutundaki çalışmalar, bir elin parmağını geçmez. Bu açıdan 2022 yılında Chris Lasse Däbritz tarafından yayımlanan *A Grammar of Dolgan*'ın Dolganca araştırmaları için önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.

Kitabın hazırlanmasında ve yazarın Dolganlar arasında alan deneyimi kazanmasında Hamburg Üniversitesi, Fin-Ugor/Ural Araştırmaları Enstitüsünde yürütülen uzun süreli bir proje olan INEL (Grammatical Descriptions, Corpora and Language Technology for Indigenous Northern Eurasian Languages) [INEL (Kuzey Avrasya Yerli Dilleri İçin Dil bilgisi Açıklamaları, Derlem ve Dil Teknolojisi)] projesi önemli bir rol oynamıştır (2022, s. IX). Derlemde basılı folklor metinlerinden, *Taymır dom narodnogo tvorçestva*'nın [Taymır Halkları Kültür Evi] kayıtlarından, 2007-2010 yılları arasında Eugénie Stapert tarafından yapılan derlemelerden ve 2017 yılındaki alan araştırmalarından

* Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi <https://ror.org/04kwvgz42>
hasanhayirsever@hacettepe.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4216-3145>

elde edilen kayıtlardan yararlanılmıştır.¹ Eserde, bu derlemde satır altı analiz (glossing) yöntemiyle incelenen cümlelerin örnek olarak verildiği görülmektedir.

Eser, Brill yayınevi tarafından *Grammars and Language Sketches of the World's Languages* serisi altında *Indigenous Languages of Russia* alt başlığında yayımlanmıştır. Bu seriden daha önce basılan bir diğer gramer kitabı, yine Taymyr yarımadasında konuşulan Nganasancaya aittir. *Grammars and Language Sketches of the World's Languages* serisinde ise Afrika, Güneydoğu Asya, Avrupa dillerine ait pek çok gramer kitabı yayımlanmış durumdadır.

Eser; Giriş (s. 1-32), Fonoloji ve Fonetik (s. 33 – 65), Sözcük Sınıfları (s. 66 – 135), İsim Çekim Morfolojisi (s. 136 – 171), Zamir Çekim Morfolojisi (s. 172 – 183), Fiil Çekim Morfolojisi (s. 184 – 299), Tümcecik Dışı Söz Dizimi (s. 300-346), Tümcecik Söz Dizimi – Basit Tümcecikler (s. 347-398), Tümcecik Söz Dizimi – Karmaşık Tümcecikler (s. 399-423), Söylem Organizasyonu (s. 424 – 450), Söz Varlığı (s. 451 – 515), Türetim Süreçleri (s. 516 – 538), Örnek Metinler (s. 539 – 552) olmak üzere on üç başlıktan oluşmaktadır.

“Giriş” bölümünde Dolgancanın pek çok dil bilimsel ve dil bilimsel olmayan özellik taşıyan, Rusya’nın kuzeyinde konuşulan bir Türk dili olduğu belirtilerek Yakutçaya çok yakın bir dil olan Dolgancanın bağımsız bir dil olma süreci ele alınır. Bu bölümde Dolganca konuşurlarının sayısı, Dolgan yerleşim yerleri, Dolgan sözcüğünün kökeni, Dolgan tarih ve kültürü, Dolgancanın tipolojik özellikleri, Türk dilleri ve Dolganca, Dolgancanın toplum dil bilimsel konumu, Dolgancanın ağızları ve eserin dayandığı veri tabanı gibi konularda aydınlatıcı bilgiler bulmak mümkündür.

“Fonoloji ve Fonetik” başlığını taşıyan ve ünlü sistemi, ünsüz sistemi, ses dizim, bürün ve morfonolojik süreçler alt başlıklarını içeren bu ikinci bölümde Dolgancanın ses özellikleri ele alınarak Dolgancanın sesleri, tarihsel-karşılaştırmalı olarak Eski Türkçe ve Ana Yakutça/Dolganca ile mukayese edilirler. Bu bölümde verilen ses dalgalarından, eserin yazımında ses bilim laboratuvarından ve bilişim uygulamalarından yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan eser, kendinden sonraki çalışmalara da örnek oluşturmaktadır.

“Sözcük Sınıfları” adlı üçüncü bölüm; isimler, sıfatlar, zamirler, rakamlar ve miktar belirleyiciler, fiiller, zarflar, edatlar, parçacık ve biçimciler, ünlemler, konuşma formülleri ve yansıma sözcükler başlıklarından oluşur. Oldukça iyi organize edilmiş olan bu bölümde yazarla aynı fikirde olmadığım husus *hiti* ‘şu’, *hubu* ‘bu’ gibi sözcüklerin başında bulunan *h-*’nin vurgu öneki olarak nitelendirilmesidir (2022, s. 81). Bizce bu sözcükler Eski Türkçe *oş ~ uş* edatıyla ilgilidir. Bu birleşme, iddia edildiği gibi Türkçe *şu* ile ilgili olsaydı

¹ <https://inel.corpora.uni-hamburg.de/portal/corpora/dolgan/#de>

Dolgancada ses bilgisel değişimin $*u < *su < *şu$ şeklinde yaşanması gerekirdi. Sözcüğün birleşme yoluyla ortaya çıktığı açıktır, bu nedenle Dolganca *h-*‘yi bağımsız bir ek saymak doğru değildir.

“İsim Çekim Morfolojisi” adını taşıyan 4. bölüm; sayılar, durum ekleri, iyelik ve adların yüklem biçimleri başlıklarından oluşur. Bu bölümde tekil-çoğul kullanımı özellikle ilgi çekicidir. Däbritz, bazı tekil sözcüklerin çoğul anlama gelebileceğini, bunun Türkoloji ve bu durumun kuzey Sibiryada dillerinde yaygın görülmesinden dolayı bölgesel tipoloji açısından olağan görülmesi gerektiğini belirtir (2022, s. 138).

(1)

Ciä da tup-put-a
ev BAĞ inşa etmek-GEÇ-3TK

‘Ev de inşa etti’ ~ ‘evler de inşa etti’ (2022, s. 137).

Yazar, aynı bölümde Dolgancadaki düzensiz çoğullar konusunu da ele alarak doğru bir şekilde bunların Moğolca etkisiyle oluşmuş olduklarını belirtir: *kärgättär* ‘aileler’ < *kärgän* ‘aile’; *ämäksittär* ‘yaşlı kadınlar’ < *ämäksin* ‘yaşlı kadın’ vb. (2022, s. 141). Benzer düzensiz çoğullar, bu ve benzeri sözcüklere örnekseme yoluyla ortaya çıkmışlardır: *duoktūtтар* ‘doktorlar’ < *duoktūr* ‘doktor’ < Rus. *doktor* ay. (2022, s. 141). Ancak yazarın Dolganca *kırgıttar* ‘kızlar’ örneğine Sevortyan’a dayanarak yaptığı **kırkın* ‘kadın köle; cariye; hizmetçi’ açıklaması bizce tartışmaya açıktır. Bu sözcüğü geç rotasizm ile yani **kırgın* [< **kır* (=Genel Türkçe *kız*) + **-gın* ‘eskicil çoğul eki’ (< Orhon Türkçesi topluluk eki *-gUn*)] + *-tar* ‘çoğul eki’ yapısıyla açıklamanın daha doğru olduğu kanaatindeyim.

“Zamir Çekim Morfolojisi” adlı 5. bölüm, şahıs zamirleri ve diğer ön biçimler başlıklarından oluşmaktadır. Şahıs zamirleri tek başlık altında verilirken diğer ön biçimler adlı başlık; dönüşlü vurgulu zamir, karşılıklılık bildiren zamir, işaret zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik zamirleri ve olumsuzlama öğeleri alt başlıklarından oluşur. Bu ana ve alt başlıklar altında zamir türleri, şahıslara göre çekimlenmişlerdir. Henüz standartlaşma sürecini tamamlamamış genç bir yazı dili olan Dolganca, aynı zaminin farklı varyantlarını eşzamanlı olarak kullanabildiğinden eserde bu değişkelerin tamamının verilmesine özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Dolganca *tuok* ‘ne’ soru zamiri buna örnek gösterilebilir: *tugu* ~ *tügu* ~ *tuogu* ‘neyi’ vb. (2022, s. 181).

“Fiil Çekim Morfolojisi” adını taşıyan 6. bölüm, Dolgancadaki fiil ve fiil çekim eklerini ele alır. Fiiller; uzun ünlüyle bitenler (*ahā-* ‘yemek’), ikiz ünlüyle bitenler (*diä-* ‘demek’), ünsüzle bitenler (*ıl-* ‘almak’) ve *-y* ile bitenler (*utuy-* ‘uyumak’) olarak dörde ayrılır ve kısa ünlülü fiillerin *-y* ile

bittiği belirtilir: *krş. huruy-* ‘yazmak’, *bulkuy-* ‘karıştırmak’ ve *kördö-* ‘aramak’. Ayrıca morfonolojik olarak değişen fiil kökleri de ayrıntılı olarak ele alınırlar: *ogus-* ‘vurmak’, *oksor* ‘vurur’; *hırt-* ‘gitmek’, *hılcar* ‘gider’. Bu bölüm Dolgancadaki fiil köklerini, kişi eklerini, çekimsiz eylem biçimlerini, zaman ve görünüş sistemlerini; kip, kiplik, edim söz ve kanıtsallık başlıklarını konu edinir.

Eserde 7., 8. ve 9. bölümler, Dolgancada söz dizimi konusunu ele alırlar. 7. bölüm tümcecik dışı söz dizimi adını taşır ve ad öbeği, sıfat öbeği, eylem öbeği, ilgeç öbeği ve zarf öbeği başlıklarından oluşur. Tümcecik söz dizimi – basit tümcecikler adını taşıyan 8. bölüm; yüklemsel yükleme, yüklem dışı yükleme, zarfların söz dizimi, bildirme dışı tümcecikler, basit cümlelerde olumsuzluk alt başlıklarından oluşur. 9. bölümde tümcecik söz dizimi – karmaşık tümcecikler incelenir. Bu bölümde tümce zinciri, sıralama ve alta sıralama konuları işlenir. Eser, çağdaş dil bilim kuramlarını kullanması ve Dolgancanın konuşulduğu farklı bölgelerden yapılan derleme dayanmasıyla Dolgancanın söz dizimini betimlemede başarılıdır.

“Söylem Organizasyonu” adlı 10. bölüm sözcük dizilişi, bilgi yapısı, gönderim izleme ve bilgi durumu; yanlış başlangıçlar, dolgu sözcükleri ve yer tutucu öğeler; doğrudan ve dolaylı konuşma başlıklarından oluşur. Devrik cümleler açısından Yakutça ve Dolganca karşılaştırıldığında Yakutçada yüklem, nesne sıralamasının %2, Dolgancada %25 oranında kullanıldığı, Dolgancanın bu özelliği Nganasancayla paylaştığı ancak Enestçeyle paylaşmadığı belirtilir (2022, s. 424, 425). Dizilimin dil ilişkileri nedeniyle değiştiği açıktır. Sonuç olarak özne – nesne – yüklem sıralaması Dolgancada temel diziliştir ve özne – yüklem – nesne sıralaması ilk sıralamanın türevidir. Dolgancada sözcük dizilişinin varyantlaşma nedeni açık değildir, ancak bunda bilgi yapısıyla ilgili süreçler önemli rol oynar (2022, s. 427).

11. bölüm “Söz Varlığı” adını taşımakta, anlam bilimsel alanlar ve alıntı sözcükler başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümde Dolgancanın söz varlığının anlam bilimsel özellikleri (geyik türleri, akrabalık adları, organ adları, renk adları, fauna ve flora vs.) ve alıntı sözcükler (Rusça, Tunguzca, Samoyet ve Yenisey dilleri) ele alınır. Dolgancanın söz varlığı Leipzig-Jakarta listesine göre Yakutçayla ve Eski Türkçe karşılaştırılır. Bölümdeki muhtelif sözcükler (11.2.1.4) alt başlığında çeşitli sözcükler ele alınır. Yazar, bu bölümde, daha önceki çalışmalarda Nganasancadan kopyalandığı belirtilen *sılāka* ‘et ve balık tepsisi’ sözcüğünü söz başı *s-*’den (Dolgancada *h-* beklenirdi) ve sözcüğün hem derlenen malzemelerde hem de sözlüklerde yer almamasından dolayı şüpheli bulur. Bu noktada tehlikedeki diller açısından sözlü malzemenin derlenmesi kadar yazılı malzemeye de önem verilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Zira bu sözcüğün *h-*’li varyantı olan *hılākı* Dolgancanın yazılı ürünlerin-

de yer almaktadır (Popov, 2002, s. 13; Hayırsever, 2023, s. 231). Yine aynı bölümde Rus Ortodoks Kilisesi’nden ayrılan Eski İnananlar’dan Dolgancaya geçen Rusça sözcükler arasında *haytān* ‘şeytan’ da zikredilmektedir (2022, s. 504). Ancak söylem organizasyonu adlı bölümde geçen örnekten bu sözcüğün anlamının ‘şeytan’ değil, ‘evin, ailenin kutsal nesneleri’ olduğu ortaya çıkmaktadır (Stachowski, 1998, s. 92). Bu noktada kültürün, söz varlığı alanındaki önemi ortaya çıkmaktadır (2022, s. 424).

(2)

<i>Haytān</i>	<i>kān-ı</i>	<i>bagar-āççı</i>
şeytan	kan-BEL	istemek-ALŞ

‘Şeytan (evin kutsal nesnesi) kanı sever’ (2022, s. 424).

12. bölüm olan “Türetim Süreçleri”; addan ad yapımı, eylemden ad yapımı, addan eylem yapımı, eylemden eylem yapımı başlıklarından oluşur. Yazar, türetme morfolojisinin eklemeli dillerde oldukça karmaşık olduğunu ve konunun betimleyici bir dil bilgisi kitabı içerisinde ele alınmasının güç olduğunu belirtir. Konu, ayrıca Stachowski’nin *Dolganische Wortbildung* [Dolgancada Sözcük Yapımı] (1997) adlı eserinde derinlemesine incelendiğinden bölüm, kitapta görece kısa tutulmuş ve türetkenliği yüksek eklere odaklanılmıştır (2022, s. 516). Eserin, bu satırların yazarını tatmin etmeyen tek bölümü yapı bilgisi olmuştur. Derleme dayanan böylesi ciddi bir çalışmada yeni morfolojik yapıların tespiti ve bunların işlevlerinin incelenmesi eserin önemini artırır. Her ne kadar yazarın da belirttiği gibi *Dolganische Wortbildung* oldukça önemli bir eser de hazırlanışının üzerinden yirmi beş yıl geçmiştir ve bu eserde incelenmemiş morfolojik yapılar Dolgancada günümüzde de mevcuttur.

Eserin son bölümü notasyonla incelenmiş metinlerden oluşmaktadır. Bölümde beş metin örneği yer alır. İlk metin, Dolgan şair Ogdo Aksyonova’nın 1990 yılında Dolgan radyosu için okuduğu geyik ve fare adlı masalıdır. İkinci metin Dolgan doğum gelenekleriyle ilgilidir ve Antonina Alekseevna Suzdaloğlu tarafından 2000 yılında Dolgan radyosunda anlatılmıştır. Üçüncü metin Dolganca ana dili konuşurları Galina Sidorovna Çuprina ve Polina Propkop’evna Uoday’ın kendilerine verilen resimler üzerinden kurguladıkları öyküdür. Kayıt 2017’de Dudinka’da yapılmıştır. Dördüncü metin, Dolgan yazar Nikolay Anisimoviç Popov tarafından kaleme alınan *Avām biās ürāk-tārın üstün* ‘Avam’ın Beş Irmağı Boyunca’ adlı eserden bir parçadır ve bizzat Däbritz tarafından Dolgancadan İngilizceye çevrilmiştir. Beşinci metin, 30 Kasım 2017 tarihli *Taymır* gazetesinden Dolganca bir haberdur ve yine Däbritz tarafından Dolgancadan İngilizceye çevrilmiştir. Bu metin, eserde standart Dolgancanın bir örneği olarak yer almaktadır.

Dolganca, yok olma tehlikesi altındaki bir Türk dilidir. Az sayıda konuşuru olan bu Türk dili hakkındaki çalışmalar oldukça sınırlıdır. Chris Lasse Däbritz tarafından kaleme alınan *A Grammar of Dolgan* adlı eser, farklı çalışmalarda bağımsız olarak incelenen Dolgan gramerini bütüncül ve betimleyici bir bakış açısıyla ele almasıyla alandaki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Derlem tabanlı bu dil bilgisi kitabında Dolgan gramerinin farklı ve görece az incelenmiş, daha geç özelliklerini tespit edebilmek mümkündür. Titizlikle hazırlanan bu eser, Dolganca çalışmalarında bir el kitabı görevi görecektir.

Kaynakça

- Däbritz, Ch. L. (2022). *A grammar of Dolgan: A Northern Siberian Turkic language of the Taimyr Peninsula*. Brill.
- Hayırsever, H. (2023). Dolgancadaki Nganasanca söz varlığı. *Türkbilig*, 46, 227-236.
- Popov, N. A. (2002). *Lukattan üörülāk hurak*. Bibliyanı tılbāstır institut.
- Stachowski, M. (1997). *Dolganische Wortbildung*. Księgarnia Akademicka.
- Stachowski, M. (1998). *Dolganischer Wortschatz Supplementband*. Księgarnia Akademicka.

